

Harold Adams Innis információtörténeti tárgyú feljegyzéseiből

Harold Adams Innis (1894–1952) kanadai gazdaságtörténész közvetlenül a világháború előtt hajtotta végre kommunikációtörténeti fordulatát, amelyet több kisebb, a sajtó gazdaságtörténeti jelentőségével foglalkozó tanulmány,¹ illetve előadás,² egy monográfia³ és egy nagy formátumú tanulmánygyűjtemény⁴ fémjelez. Innis két könyve évtizedekig a kommunikációelméleti és -történeti érdeklődés középpontjában maradt, a szerző kultuszát számos róla szóló írás, illetve később kötetek sora gyarapította, és ismertségéhez nagyban hozzájárult egykori tanítványa és kollégája, Marshall McLuhan világhíre.

Magyarul egészen későn, már az ezredforduló után jelent meg két írása, elsőként a sajtóról írott munkája részletes előszóval,⁵ majd a *The Bias of Communication* című könyvének egyik fejezete egy egyetemi szemelvénygyűjteményben.⁶ Mivel Innis fő műveinek teljes magyar fordítása hamarosan befejeződik, az Aetas olvasói és a kommunikációtörténelem iránt érdeklődők számára különleges „csemegével” szolgálunk.

Családja, tisztelői és az Innis-életmű kutatói ugyanis 1980-ban különleges gyűjteményt jelentettek meg, Innis 1944 és 1952 között felgyűlt, többször átgépel, szekciókba osztott cédula-anyagát (*The Idea File of Harold Adams Innis*).⁷ Ezek a sokszor csak néhány szavas, máskor akár másfél-két oldalas feljegyzések nem bibliográfiai kivonatok, nem a tanulmányok nyersanyagául szolgáló idézetek őrzői, hanem a pályája csúcán járó, termékeny tudós összefüggéseket kutató, rendszerező elméjének támaszai. Állításokat, összefüggéseket, gondolatmenet-kezdeményeket tartalmaznak, amelyek hol beépülnek a nagy művekbe, és így megjelenésük után ismerősként köszönnek vissza nyers formájukban, hol önálló észrevételek, későbbi szintézisre váró ötletek, adalékok, amelyek már nem találták meg az utat a nyilvánossághoz. Ebben a formájukban azonban tökéletesen alkalmasak arra, hogy aki most kezdi az ismerkedést Innisszel, azonnal inspiráló és „kondenzált”, rövid szövegekkel tehesse ezt meg.

¹ Lásd: elsősorban: Innis, H. A.: *The Newspaper in Economic Development*. The Journal of Economic History, vol. 2. (1942 Dec.) 1–33.

² Innis, H. A.: *The press. A Neglected Factor in the Economic History of the twentieth century*. Oxford, 1949.

³ Innis, H. A.: *Empire and Communications*. Toronto, 1950.

⁴ Innis, H. A.: *The Bias of Communication*. Toronto, 1951.

⁵ Innis, H. A.: *A sajtó – a 20. század gazdaságtörténetének mellőzött szereplője*. Ford.: Battyán Katalin. Infonia-Aula, 2002. (Információtörténeti Füzetek 1.)

⁶ Innis, H. A.: *A kommunikáció részrehajlása*. (az azonos című könyv 33–60. oldala). Ford. Rohonyi András. In: Angelusz, R. – Tardos, R. – Terestyéni, T. (szerk.): *Média, nyilvánosság, közlemény*. Budapest, 2007. 843–865.

⁷ *The Idea File of Harold Adams Innis*. Toronto–Buffalo, 1980. Körülbelül 1500 egyedi feljegyzésről beszélünk, 339 csoportba rendezve. A lábjegyzetek hol Innistől, hol a szerkesztőktől származnak, a különbséget a kiadáskor nem jelölték, ezért mi is csak néha különböztetjük meg azokat. A római szám a főcsoportot, az arab szám az azon belüli sorszámot jelenti, az eredeti kiadásban használt számozás megőrzésével.

Nem könnyű azonban birtokba venni ezeket a feljegyzéseket. Úgy születtek, ahogyan Innis fejéből kipattantak, távirati stílusban, nyelvtanra és mondatszerkesztésre fittyet hányva, nagy logikai vagy tartalmi bakugrásokkal, térben és időben kiszámíthatatlanul kalandozva. Próbára teszik az olvasót és a fordítót egyaránt. A magyar változathoz néha transzkomponálni, néha konfabulálni kellett, hogy értelmes közlési egységek legyenek az elliptikus/kihagyásos, homályos, néhol rejtélyes/titokzatos fogalmazásmóddal született sorokból.⁸

Első körben az összes feljegyzésből kiválogattuk az információtörténeti szemmel relevánsnak minősíthető darabokat. Ezt követően szűkítettük tovább az anyagot úgy, hogy lehetőleg minél több témáról, korszakról, területről tartalmazzanak reflexiót, hogy legyenek bennük világtörténelmi ívű, nagyobb levezetések és váratlan, apró, szellemes észrevételek egyaránt.

A publikálásra soha nem szánt kézirat-morzsák fésületlenségük ellenére így válhattak kihívóan izgalmas, termékeny, eredeti és sokszínű gondolatok tárházává – megéri csatlakozni Innishez és elidőzni egy-egy talányos mondata felett.

Z. KARVALICS LÁSZLÓ (szerkesztő) – ROHONYI ANDRÁS (fordító)

1/8.

Valamely írott nyelv találkozása egy szóbeli hagyománnyal vajon mennyiben hoz létre új szimbolikát? Cassirer szerint a sumér írás megértésére tett erőfeszítések vezették el az akkádokat az absztrakt jelképrendszerek jelentésének megfejtéséhez, a babilóniaiakat pedig a szimbolikus algebra felfedezéséhez⁹ – igaz-e ez vajon a görög és a mükénéi, a római és az etruszk, a francia és a normann kultúra esetében is?

1/18.

A nyomtatás terjedésével a 19. században vegeyes történeti anyagok gazdag gyűjteményes kötetei jelennek meg – a kalendáriumok stb. inkább a pozitívizmus egyik kiindulási pontjának tekinthetők, mintsem fordítva. A pozitívista megközelítés diadalmaskodhat a kisebb problémák esetében, de a nagyszabású problémákkal nem tud megküzdeni.

2/1.

A földrajzi tényezők befolyásolják a nyelvi közeg alakulását – az új technológia először a peremvidéken érezteti hatását, majd onnan nyomul befelé, leküzdve a konzervatív erők ellenállását. A határokon ugyanakkor erősebben érvényesül még a szóbeli hagyomány is, áthatva a sajtót és az újságokat, amelyek aláínálnak a konzervatív elemeknek – a vulgáris betolakodik a vernakuláris¹⁰ és a tanult nyelvbe egyaránt. Az intézmények küzdelme az élő nyelvvel – egyház és latin kontra helyi nyelvek. A nyomtatás tekintetében Németország az a

⁸ A gondolatjelek helyére pont került új mondat vagy szövegegység esetén. Az önkényes kihagyásokat szögletes zárójelben három ponttal jeleztük, az értelmező betoldások szintén szögletes zárójelbe kerültek. Az „i. e.” szabad fordítása a például, vagyis lásd stb. szavakkal történt (vagy sehogy).

⁹ Lásd: Cassirer, Ernst: *An Essay on Man*. New Haven, 1944.

¹⁰ A *vernacular* Innis egyik kedvenc kifejezése és egyben kulcsfogalma. Jelentése: nemzeti nyelv, helyi nyelv, anyanyelv, népnyelv, élő nyelv, a bennszülöttek nyelve – különösen a soknemzetiségű birodalmakban fontos megkülönböztetni a központ vagy a hódítók nyelvétől, valamint kulturális kontextusban a tanult, gyakran holt nyelvektől. [A fordító jegyzete]

határvidék, ahonnan kiindulva az új technológia terjed. A nyomtatás mint eredendően tömegelenség kezdetben a buddhizmus ázsiai térhódításához társítható, onnan terjed át Európába. A vallás szempontjából a nyomtatás mint olyan hatóerő fontos, amely tömegeket és politikai szervezeteket egyaránt képes mozgósítani – lásd buddhizmus kontra konfucianizmus. A római katolikus egyház a Római Birodalom összeomlásával párhuzamosan emelkedik fel – ugyanakkor a vallás irracionális részéből fakadó veszélyek kivédésére szükségessé válik a racionális alapokon álló jogi és politikai intézmények helyreállítása. A racionalizmus problémái, a megértés és a kommunikáció területén fellépő nehézségek az irracionális újabb előretöréseire vezetnek. Az egyház hatalma enyhíti a nacionalizmust és elősegíti a szabad kereskedelmet. A háborúskodás erősítheti vagy gyöngítheti a politikai intézményeket, és befolyásolja a vallás szerepét is.

3/14.

Az újonnan elért területeken a nyomdaüzemek beindítása mindig magas munkabérekkel és jelentős üzemi költségekkel jár. A kiadók igyekeznek kiaknázni az addig kihasználatlan kapacitásokat, és elsősorban a helyi nyelveken írt kisebb művekre koncentrálnak. Ez magával vonja a technológia fejlesztését, ami aztán kezd visszahatni a már régebben meghódított területekre is, ahol a régi módszerek addigra már elsáncolódtak. Az új területeken egyszerűsített új eszmék is megjelennek, mint például az amerikai forradalom esetében. A lutheri reformáció – Anglia a nyomtatás késői elterjedésének és a szigetországban fennmaradó szóbeli hagyomány erejének köszönhetően megmenekül a római jog átvételétől. A kínai írás komplexitása jelentős hatalmat biztosít annak az osztálynak, amely kisajátította a maga számára az írás művészetét. Az USA megmenekül a könyvekben megtettesülő hagyomány átvételétől.

3/15.

Az írásos kultúra peremvidékén tovább él a szóbeli hagyomány – lásd a szokásjog fennmaradását Angliában. A szóbeli hagyomány feljegyzések nélkül él tovább – az írásbeliség megkísérli a stabilitást nyújtó területek kicövekkelését – közösségi alkufolyamatok. Az írásbeli hagyomány térhódítása merevséget és konzervativizmust von maga után, és együtt jár a humanisták elidegenedésével. Európa története – ide-oda lendülő inga a héber hagyományt őrző szentírási szövegek és az ellenpólust képviselő görög szóbeli hagyomány között. Az egyetemek felemelkedése és gyarapodása egyúttal harcot is jelent közöttük, s ebben szerepet játszanak a földrajzi környezetükből és az ott beszélt helyi nyelvekből eredő hatások. A dolgok megbeszélése – szóbeli hagyomány, szokásjog! Igaz-e, hogy Franciaország egyetlen gyarmatát sem veszítette el forradalmi úton? Szokásjog – esküdszéki rendszer, parlament.

4/3.

A kiadóvállalatok kialakulásakor a 17. és 18. században elsősorban a profitra és a piacok felkutatására kerül a hangsúly, s a pénzügyeket igyekeznek elkülöníteni a technológiától, vagyis a nyomdától, miközben egyre erősebbé válik az árrendszer ösztönző hatása az irodalomra.

4/10.

Az előállított papírvék mérete a könyvek méretéhez hasonló következményekkel jár – bizonyos méretű ívek lesznek a legmegfelelőbbek a nyomtatás céljára, lehetőséget biztosítva különböző formátumú kiadványok optimális előállítására és értékesítésére.

4/18.

A frankfurti vásárok a 15. század végén és a 16. század elején ellensúlyozzák a Párizsi Egyetem korlátozó intézkedéseinek hatását azzal, hogy piacot nyújtanak a könyvek számára, de az ellenreformáció kikényszeríti a vásárok elköltözését Frankfurtból Lipcsébe, ahol a katolikus irodalom helyett a protestáns irodalomra helyeződik át a hangsúly – Németország válik a könyvkultúra letéteményesévé.

4/23.

A telegráf hasonló szerepet játszik Európában, mint a telefon az Egyesült Államokban – a telegráf és a Morse-ábécé több régióban különösen fontossá válik a nyelvi korlátokon túllépő nemzetközi kommunikáció eszközeként. Észak-Amerikában az angolul beszélő lakosság nagy lélekszáma elősegíti a telefon terjedését, viszonylag kevés problémával a nyelvi változatokból adódóan. Angliában a vidéki újságok ragaszkodnak a telegráf-szolgáltatások állami felügyeletéhez, s a telegráf és a reklámok védőbástyái mögül igyekeznek akadályozni a rádiózás terjedését, szerzett jogaik csorbításától tartva – ez magával vonja a BBC állami tulajdonba kerülését, miközben a szólásszabadsághoz való ragaszkodás az USA-ban a magánvállalkozások keretében nyújtott műsorközlés terjedését segíti elő, támogatva a telegráffal és a telefontal is.

4/28.

A japán és kínai nyelvterületen hosszú ideig tartó elemi oktatásra van szükség az írásjelek elsajátításához, ami jelentős mennyiségű intellektuális energia ráfordítását követeli meg az iskolákban – az angol és a német nyelv tanulásának népszerűségét a saját nyelvük nehézségei magyarázzák, különösen a tudomány területén – a rugalmasság hiánya. A japánok rövidlátási problémái közismertek.

5/3.

A latin nyelv használatával is támogatott szóbeli hagyomány a középkori egyházban még erőteljesen érvényesülni tud, de a nyomtatás hatásaival és a demokratizálódás tendenciájával már nem képes szembeszállni. A görög városállamok korlátozott lehetőségei vajon milyen mértékben tulajdoníthatók a szóbeli hagyomány uralkodó szerepének, és mennyiben következik ebből az erőre való támaszkodás szükségessége? Az írásbeli hagyomány kialakulása és átvétele a rómaiak részéről egyszersmind az elméletalkotó gondolkodás korlátozását jelenti, s a törvény és a szervezett rend fontosságára helyezi a hangsúlyt. A kereskedelem és a mesterségek, szakmák fejlődése a kommunikációs eszközök viszonylatában vajon mennyiben járul hozzá az egyházi és az állami hierarchiák hanyatlásához? A papír használata gyengíti a tudáson alapuló tekintély hatalmát, és kedvez a kereskedelemnek – a nyomtatás terjedését kezdetben nagyrészt a hierarchikus intézmények gátolják. Az írás feljegyzések vezetése révén, különösen az állami pénzügyek terén alapvető szerepet játszik a birodalmak megszervezésében – enyhítve az erő alkalmazásának szükségességét. Az írásbeli hagyomány térhódításával vajon szükségszerűen együtt jár-e a politeizmus s vele a próza és a filozófia hanyatlása? És a monoteizmus mennyiben kedvez a központi hatalom erősödésének?

5/17.

A leányiskolák viszonylag késői megjelenése következtében Angliában a nők kezdetben ki vannak szolgáltatva a kölcsönkönyvtáraknak, amelyek zsarnoki hatalmat gyakorolnak fölöttük a moralizáló szépirodalmi művek terjesztése révén. A leányiskolák szaporodása ké-

sőbb a leányoknak szóló történetek burjánzását hozza magával a magazinokban is, gyengítve a kölcsönkönyvtárak pozícióját.

5/18.

A papírgyártáshoz használt rongyokkal való kereskedés jelentősége a modern civilizáció szempontjából – Itáliában a vászonrongyok bősége elősegíti a papírgyártást – Franciaországban és Spanyolországban rongybehozatalra van szükség északról – a ronggyűjtés ösztönzése új területeken is – kísérletek a rongykivitel ellenőrzésére a papírgyártás ösztönzése céljából. A nagy papírkereslet Franciaországban és a nyomdák működésének korlátozása Hollandiának és Genfnek kedvez. Hollandia fejlett papírgyártása rongybehozatalt kíván meg Itáliából – az angol papíripar szintén Európából importál rongyot. Az egyház képes hasznot húzni az írástudatlanságból a befolyása alatt álló területeken – a szegény nemzetek lemaradása a gazdag nemzetektől a rongyok bőséges kínálatát eredményezi, exportlehetőségekkel a jobban iparosodott régiók felé. A kereskedelmi tevékenység hathatósan befolyásolja a papír iránti kereslet és a papírgyártás alakulását. Franciaországban az irodalmi művek kiadása terén a 18. század második felében bevezetett korlátozások egybeesnek a falitapéták iránti kereslet felfutásával – Amerikában is. A rongyok dél felől áramlanak be a gyapjútermelő régiókba – Angliában valószínűleg a gyapjúfeldolgozás elsőbbsége miatt késik a vászon alapanyagra épülő papíripar kifejlődése. Ugyanakkor a római katolikus országokban az egyházi és az állami elnyomás elősegíti a rongy és a papír kivitelét az írástudás magasabb szintjén álló országok felé.

5/38.

Az újságok belső ügyeivel kapcsolatos információk lassan kerülnek napvilágra [...]. A politikusok befolyása az újságírásra részben az újságíró-képzés gyöngeségének eredménye [...] A reklám jelentős fejleményeket hoz az imázs-teremtés terén – az újságokban, a rádióban, és különösen a filmekben és a magazinokban. Hajlamos kiszorítani a régi bálványokat és újakat állítani a helyükbe, felhasználva az egyház tapasztalatait is. Versengés a kereskedelmi termékek képi megjelenítése és a vallással összefüggő képek között. Kooperáció – a válás és az üzlet összekapcsolódása.

5/57.

Az írás – mint minden más kifejezési módszer – eszközül szolgálhat hierarchiák felépítéséhez egyfelől azok részéről, akik írnak, így juttatva kifejezésre képességeiket, másfelől azok részéről, akik olvasnak. A gondolkodás hatalma a hierarchikus felépítésű csoportok feloldására. Az írástudás széleskörű elterjedése és a kommunikáció kibővülése rugalmasabbá teheti a hierarchiákat. Vallás – puritanizmus – az igazság keresése – eltökéltség a valósággal való szembenézésre és becsületesség – ebből adódóan erősen gyakorlatias attitűd – [az írástudás] szerepe a tudomány és az ipar fejlődésében.¹¹

5/59.

A kiadóvállalatok a 18. században a reklám terjedésével és az együttműködés szükségessé válásával párhuzamosan alakulnak ki, a nyomdai kapacitások jobb kihasználása érdekében. Azt jelenti-e ez, hogy a piac felfuttatásához és az üzlet hatékony megszervezéséhez nagyobb nyomdaüzemekre és több kiadó megjelenésére van szükség? A kormányzat részéről a publikációs tevékenységre gyakorolt nyomás állandóan új piacok keresését teszi szükségessé,

¹¹ Robertson, H. M.: *Aspects of the Rise of Economic Individualism*. Cambridge, 1933.

és megerősíti a kiadók pozícióját, különösen a kiadványok tekintetében. A reklám valószínűleg fontos szerepet játszik a kiadók fejlődésében – egy-egy kiadóvállalat számos kisebb nyomda termékeit gondozhatja, igazodva a növekvő kereslethez.

5/71.

Találmányok kölcsönzése például az illusztrációk nyomtatása terén – [...] – jelentős újítási gócpontok a periférián, a kommunikációs folyamatok felgyorsulása a sűrűn lakott területeken – kumulációs tendenciák a centrumban. A magánvállalatok érdemei az innovációk bevezetésében vagy kereskedelmi felhasználásra való alkalmassá tételében. Az újítások gyakorlati hasznosítása nyereséges alkalmazási lehetőség és megfelelő vagyoni háttér nélkül akadályokba ütközhet. A gépesítés segíti kommunikációs monopóliumok kialakulását – a sajtó és a rádió erősíti a hirdetőik monopóliumát – fokozódó ellenőrzés – Angliában megszorító intézkedéseket vezetnek be a napilapkiadás területén.

5/77.

Nyelv – a nyomtatás megjelenése előtt a különböző régiókban kialakult speciális nyelvjárások megakadályozták, hogy a lakosok szót tudjanak érteni egymással – viták Angliában. A nyomtatás rendet teremt a nyelvben, és féken tartja [a nyelvi változatok burjánzását]. A déltengeri szigetek lakói – gyors változások a nyelvben – a fiatal generáció nem képes megérteni az öregeket – nyomtatás hiányában nincs, ami fékezze a változásokat. Az ábécé jelentősége a szakmák fejlődése szempontjából.

5/80.

A nyelvi különbségek fontossága az uralkodó osztályok számára – a görög nyelv fennmaradása a római császárok uralma alatt presztízsiük erősítésének eszközeként – ugyanezt a funkciót tölti be a latin nyelv a római [katolikus?] egyházban a hódítók pozícióját erősítő eszközként a helyi nyelvekkel szemben. Angliában a francia nyelv az udvart erősíti. A latin hasonló szerepet játszik a Keletrómai Birodalomban, mint a görög Nyugaton. Arisztotelész elgondolásai kísérletileg megvalósulnak; Luthert gáncsolják.

5/81.

A humoros lapok megjelenése jellemző a szabad társadalmakra – a humorban a merev szabályok feloldása és a rugalmasabb társadalmi normák iránti vágy jut kifejeződésre – *New Yorker*.

5/106.

Nyelvi problémák – a normann invázió gyengíti az angol nyelvet, és igen sok szó behatolását teszi lehetővé kívülről. A német nyelvet merevebbé teszi a nyomtatás fejlődése. A latin a filozófia és még inkább a jog nyelveként korlátozza a görög terjedését – mennyiben járul vajon hozzá a görög a helyi nyelvek fejlődéséhez? Az írás – és a papír – terjedését a [beszélt] latin leromlása és a kolduló szerzetesrendek fellépése követi. A kínai nyelv nem illeszkedik a jogi formulákhoz.

5/111.

A nyomtatás fejlődésének felhasználása a vallás terjesztésére és a nyelvi kompetenciák erősítésére a tanulatlan néprétegek körében – nagyüzemi termelés és gépesített gyártási folyamatok. A kolostorok közvetítő szerepe a tanult nyelvek és a vulgáris nyelvek között. A tömegek számára értelmezhetetlen szépirodalom kialakulása rávilágít a kommunikációs

szakadék elmélyülése irányában ható tendenciára. A mindenkori hatalom hajlamos a tanulástól való eltávolodásra – a görög mellett a latin is tanult nyelv lesz – a görög irodalom újrafelfedezése. A hadsereg a vulgáris irodalom alapján szerveződik. A vallás behatol az alacsonyabb szintekre. A nyelvi minták terjedése a sajtó útján – belső feszültségek az angol nyelvben – az értelmiség számára írt regényeket az újságolvasó közönség nem érti. A közös nyelv korántsem egyenlő az áhitott egyenlőséggel, és a társadalmi hierarchiák bátyáinak ütközve felrepedezik. A könyvek számának növekedése és a könyvekre alapozott civilizáció kibontakozása még tovább fokozza a társadalom hierarchikus rétegződését – egyesek több könyvet ismernek, mint mások – az egyetemek fejlődése is a könyvalapú tudást táplálja és szintén új hierarchiákat teremt – a felnőttoktatás sem képes érezhető hatást elérni és új nézőpontokat érvényre juttatni – [az egyetemek?] gátolják a gondolkodás frissességét és életképességét.

5/172.

Az ábécé fontos szerepet játszik a kereskedelemben, lásd a föníciaiak eredményeit, és a nyelv továbbfejlődése szempontjából is jelentős – erről tanúskodik a görög civilizáció rugalmassága és tartós fennmaradása. Elősegíti a gondolkodás fejlődését, lehetővé téve a valóság pontosabb megközelítését, mint ami a vallási szervezetek által kifejlesztett kezdetleges képírás útján lehetséges volt. A nyomtatás és a papír használata széles körben kedvez a rugalmasabb gondolkodás térhódításának – ugyanakkor előtérbe kerül a vallás és a nyelv megosztó jellege – a középkor végén megtörik a latin és a pergamen uralma. A tudomány elősegíti az iparosodást és a marketinghez nélkülözhetetlen információk terjedését. A kereskedelem és az ábécé jelentősége Európa terjeszkedésében – a tudományokra támaszkodva lehetőség nyílik a valóság jobb megközelítésére, fokozódik a filozófia és a természeti törvények iránti érdeklődés. [...]

5/175.

A napilapok második, esti kiadásának bevezetése magával vonja az újságárusok szaporodását – az új fejlemény kéz a kézben jár a dolgozó osztályok részéről megnyilvánuló kereslettel. A reggeli lapok alapvetően arisztokratikusak – az esti lapok újabb szinteket céloznak meg, és a munkások igényeit igyekeznek kielégíteni.¹²

5/180.

A tízes számrendszer jelentősége a történelemben – ujjak és lábujjak – a századok és a kronológia túlhangsúlyozása és a térbeli tényezők elhanyagolása – a térbeli tényezők hangsúlyozása a katonai vezetők részéről, valamint a technológiában. A költészet mint a kulturális rétegződés alakításának eszköze a nyelv felhasználása vagy a nyelvek szétválasztása útján reprezentálja a nyelvek közötti specializálódást – az a pont, ahol a nyelv éretté válik. Igen fontos, hogy a görögöknek nem volt második, tanult nyelvük – megálltak a saját lábukon –, így nem kellett energiát fordítaniuk a második nyelv használatából adódó zavarok kezelésére. A kommunikáció bővülése és kiterjedése az alacsonyabb társadalmi rétegekre kedvez a szerzett érdekeltségek kialakulásának a nagyüzemi jellegű nyomtatási és kiadói tevékenység terén, és hangsúlyozza a nemzetek közötti kommunikáció nehézségeit – fokozódó eltávolodás a kis lélekszámú közösségekben beszélt közös nyelvtől. A nyomtatás gyengíti a tőke hatalmát a nyelv fölött, és növeli a nyelvek közötti különbségeket.

¹² Lásd: Bleyer, W. G.: *Main Currents in the History of American Journalism*. Cambridge, Mass., 1927.

5/187.

A hírek szerepe a hierarchiák lebontásának eszközeként – az információ gyors terjedése aláássa az arisztokrácia hatalmát. Az újságok nem a szólásszabadságban érdekeltek, hanem a szólásszabadságban érdekelt szervezetektől származó hirdetések közlésében. A civil szabadságjogokért küzdő szövetség.

5/188.

A kommunikáció hathatós közreműködését a hierarchiák lerombolásában kiegyensúlyozza a szerveződést elősegítő hatása – árrendszer, könyvelés, adminisztráció. [A hatékony kommunikáció] viszonylag tökéletlen versenyt hoz létre – a hierarchikus szerkezet megváltoztatása a szervezeteken belül elősegítheti a szervezet fennmaradását, például egy hierarchikus felépítésű üzleti vállalkozás viszonylagos hatékonysága a felülről lefelé irányuló információáramlás viszonylagos gyorsaságától függhet. A hatékonyságot kiegyensúlyozhatja a reklám vagy a felső vezetők befolyása – speciális pozíciók létrehozása, például igazgatótanács elnökök stb., tiszteletbeli pozíciók. Az improduktív üzemi költségek problémái a nagyüzemi termelés technológiai fejlődése során tökéletlen versenyt eredményeznek az egyes ágazatok és kereskedelmi vállalatok között a kommunikáció terén is, különösen a reklámon keresztül – a monopolhelyzetbe kerülő vállalatok gyakran részleges kommunikációs monopóliumra is szert tesznek.

5/205.

A kommunikációs technológia fejlődése magával vonja a feladói kör beszűkülését és a fogadó oldali kör bővülését, egyre nagyobb számú közösségekre kiterjesztve, melyeknek tagjai képesek az üzenetek fogadására, de nem válaszolhatnak. A könyvek, a rádió és az újságok eljuttatják az információt a címzetthez, de kevés lehetőséget adnak a válaszra – a centralizált technológiai rendszerek fogadó oldalán beszűkülnek a kifejezés eszközei, gátolva az emberek egészséges, életteli fejlődését. Az egyház befolyásának hanyatlása és a magas szinten képzett tisztviselői réteg megfogyatkozása az egyetemekre hagyja a humán tudományok problémáit, és szükségessé teszi különféle ösztöndíjak bevezetését. A kommunikáció gépesítésével sokasodnak az ironikus és más irodalmi műfajok problémái – igen nagy társaságban lehetetlen ironikusan megszólalni – a kifinomultság problémái.

6/3.

A tudás fája – az információk felhalmozódása hosszabb időn át, gépi eszközök használata mellett – a tudásmonopólium hatalma a kultúrán belül – ellentétben a görögökkel, akik inkább az oktatásra helyezték a hangsúlyt, mint az információra – szókratészi szemlélet a szofista megközelítéssel szemben. Oktatási rendszerek, kiegészítő kurzusok, kielégíthetetlen kereslet az információ szétosztására alkalmas új eszközök iránt – a gépesítés hatása a tudásra. [...] A közgazdászok nehézségei a tudás korlátainak kimutatásában. A jellemfejlésztés mellőzésére alkalmas tudásfa kiválasztása. A tudás és az oktatás túlnyomó erejű befolyása és a korlátozott tolerancia szükségszerű elfogadása. Az egyetemek lehetőségei a gyengébb diákok kiszűrésére.

6/4

Az [információt hordozó] anyagnak tulajdonítható hatások jellege ellentétes a tudás monopolisztikus karakterével. A hiánycikké vált papirusz felváltása a kolostorok tudásmonopóliumához kötődő pergamennel. A papír terjedése az iszlám világban a figuratív ábrázolás tiltása mellett – korlátozások az egyház uralta régiókban – a papír kiemelt fontossága az ipar

és kereskedelem fejlődésében. A nemzeti nyelvek használatának támogatása a reformáció idején a nyomtatás révén kiterjesztődik a vallásra is – Franciaországban, Itáliában és Spanyolországban korlátozzák az egyház hatalmát, miközben Hollandiában és Angliában az elsősorban exportra orientált papírgyártás a tudásmonopólium összeomlásához vezet. A merkantilizmus kedvez a papírgyártás terjedésének, de a tudásmonopólium tekintetében korlátozásokkal jár. A papírt felvevő piacok korlátozása függetlenségi törekvésekhez vezet – helyi nyelvek – gyarmatok kialakulása. A pergamen a kéziratok típusain keresztül meghatározza a könyvek formátumát. A könyv dominanciája a kereszténységben – pamfletek az agnoszticizmus és a radikalizmus jegyében. A papirusztekercsek használatának korlátozása az oktatási intézményekben – a könyvtárak fontos szerepet töltenek be a sérülékeny anyagok gondozása terén. A papírgyártás növeli a kereskedelem fontosságát – felgyorsítja a tranzakciókat, és az arany felértékelődésének hatásával összemérhető prosperitást hoz.

6/8.

A könyvtárak az autokratikus kormányzatok részét alkotják – Athénban i. e. 537-ben Peiszisztratosz alapítja az első könyvtárat. Alexandriában, Pergamonban és Rómában a császárok és az uralkodó osztályok támogatásával létrehozott könyvtárak megszilárdítják az erő pozícióját és erősítik a közvéleményt. A papok és ügyvédek írásmonopóliuma – az ügyvédek hatalma Franciaországban – a papír és a nyomtatás révén tökéletesített kommunikáció lehetőségeit kihasználva az irodalom új monopolhelyzet elérésére törekszik a helyi nyelvekben. A római jog és az írásbeli hagyomány domináns szerepe mellett ugyanakkor tág tér nyílik a vallás terjedéséhez – a szóbeli hagyomány jegyében. A tanulás monopolhelyzete gyengíti a kezdeményezést, és lehetővé teszi az erő kifejlődését új peremterületeken, magával hozva a civilizáció összeomlását a központban – vallási, később jogi alapon új monopóliumok épülnek ki – a jog monopolhelyzetbe kerülése Franciaországban forradalomhoz vezet. Angliában a szóbeli hagyomány újjáéledése küzdelmeket vált ki a helyi nyelv és a hódítók francia nyelve, illetve az udvari vernakuláris nyelv és a népnyelv között – Shakespeare versus Milton. Tudomány – a tudásmonopólium kiterjesztése az iparra, a szakmai területekre és a fegyveres haderőre. A határvidéken bekövetkező fejlődés nyomása a reklámügynökségek ágazati monopóliumával szövetkezve megbuktatja a nyomdaipari monopóliumokat. [...]

6/31.

Az azonnali kommunikáció lehetősége erősíti a bürokrácia pozícióját.¹³

6/38.

A vallás számára nyereséget hoz az új technológiák felhasználása szövegek közzétételére – lásd a kereszténység szent könyveit, a papirusztekercsek felváltását pergamenre írt kódexekkel. A könyv diadalmenete az írásbeliség bölcsőjétől indul el – Palesztinában és Arábiában a képmádást elsöpri a könyvek imádata. A könyv uralma egyet jelent az elmék fölötti kontroll megszerzésével – domináns szerep az oktatásban. A könyv mint a racionális gondolkodás foglyul ejtésének eszköze. Kína – nagy népsűrűség, de korlátozott munkamegosztás és szakmai változatosság, következképpen korlátozott igény a hatékonyabb kommunikáció és egyszerűbb ábécé iránt. Hatékony ábécé kifejlődését a kereskedelem indukálja.

¹³ Lásd: Mumford, L.: *Technics and Civilization*. New York, 1934.

6/40.

Az árkontroll problémái Kanadában – a különféle árucikkek hiányáról terjesztett híresztelések szisztematikus készletfelhalmozáshoz vezetnek – az információellátás hatékony eszközeinek hiánya – nem megfelelő információellátás: állandó veszély – kereslet a szóbeszéd-
dek terjedésének fékezésére alkalmas eszközök iránt.

6/44.

Az üzleti élet fluktuációit a jövő előre megjósolhatóságába vetett hit intenzitásának növekedése vagy csökkenése okozhatja – az aktuális kommunikációtól befolyásoltan. A kamatlábak matematikailag meghatározhatatlan alakulásának rendszere a nyilvánosság és a kommunikáció hatására egyre merevebbé válik – ez a nyomás szükségképpen a kamatlábak csökkenése irányában hat. A nemzetek közötti szerződések és egyezmények nem tartathók fenn hosszabb időn át, az alkotmányos berendezkedésben az állandó változásokkal lépést tartó rendszer kialakítására van szükség. A kamatlábak köré épülő politikai gépezetnek óhatatlanul pénzügyi manipulációkhoz kell folyamodnia.

6/45.

[...] A nyelv monopolhelyzetéből adódó problémák – a héber biblia szövegében használt magánhangzó-pontozás átültetésének nehézségei. A szakrális szövegek lefordítása egy másik nyelvre és különböző társadalmi osztályok számára könnyen eretnek irodalom létrejöttét eredményezheti. Colenso püspököt¹⁴ egy zulu törzsfőnök oktatásában szerzett tapasztalatai arra a felismerésre vezették, hogy ő maga is csupán metaforikus értelemben tud hinni a Genezis Könyvében – a könyv németre fordítása nyomán a dominikánus apácák körében miszticizmus alakult ki.

6/62.

A görögöknél a tudás erény. A héber hagyomány világában a tudás bűn. Ez utóbbi a próféták monopolhelyzetét fejezi ki az írnokokkal szemben – támadás az írkok hatalma és különösen a babilóniai és egyiptomi írkok tudásmonopóliuma ellen. A görögök nem fordulnak az írkok ellen – szükségtelennek találják a próféták tanításának hangsúlyozását, de súlyt helyeznek a dialógusra és a szkepticizmusra – erény annak a tudása is, hogy nem tudunk semmit. A tudásmonopólium felépítésének állandó veszélye az [információhordozó] anyagok tekintetében is fennáll – kéziratok, könyvek, könyvtárak kezelése – az új technológiák elterjedési körének peremén fel-fellángoló lázadások – a tudatlanság fanatizmusa, szemben a tudás fanatizmusával.

6/63.

A hirdetések behatolása a könyvekbe – a szerzők köteteket írkok megrendelésre, miután szerződést kötöttek a kiadókkal és azokkal a vállalatokkal, amelyek esetében vélhető, hogy a róluk közölt reklámanyagok elegendően nagy példányszámban kelhetnek el, garantálva a nyomtatási költségek megtérülését. A presztízs reklámlehetőségeinek kiaknázása az írkok részéről, a könyvek felhasználásával erre a célra. A korábban kiváló reklámeszköznek bizonyult pamfletok hanyatlása – egyrészt azért, mert a kiadók vonakodnak a kisebb kiadványok gondozásától, másrészt az újságok előretörése miatt – Keynes pamflet-formában terjesztett röpiratai és rövid értekezései elérik a műfaj korlátozott újjáéledését. Az esszé ha-

¹⁴ John Colenso (1814–1883) natáli anglikán püspököt 1863-ban bűnösnek találták eretnekség vétkében, majd később felmentették.

nyatlását az elmélyült gondolkodás iránti igények visszaesése váltja ki a szerzők és az olvasók oldaláról egyaránt, párhuzamosan az előállított írásos szövegek mennyiségében bekövetkező óriási növekedéssel.

7/20.

A szóbeli hagyomány túlsúlya Athénban – az esküdtstékek működése komolyan csökkenti a bíróságok hatékonyságát az athéni birodalom vitáinak kezelésében, és gyengíti a szövetségi lehetőségeket.

7/24.

Az Itáliában folytatott üzleti tevékenységgel kapcsolatos közjegyzői dokumentumok már 1150-től kezdve papíron készülnek, az önkormányzati közigazgatásra vonatkozó statútumok azonban tiltják a papír mint nem kielégítően tartós anyag kormányzati célokra történő használatát. Az új iparágak kialakulását az üzleti igények ösztönzik.

7/31.

A kéziratok és fordítások másolása igen nagy mennyiségű szöveg leírását jelenti egy-egy másoló számára. A könyvek terjedelme igen fontos a vallás terjesztése és a papság szempontjából – az indiai Mahábhárita szövegében százezer rímpár van. Mennyiben akadályozza az írás extravagáns vallási gyakorlat kialakulását? A kasztok nagy száma Indiában valószínűleg a nyomtatás és az írásbeli hagyomány által kifejtett hatások hiányának az eredménye. A brahmanizmus szóbeli hagyománya Indiában legyőzi a buddhista szent szövegeket. Kínában a konfucianus szövegek diadalmaskodnak a buddhizmus fölött, ami viszont meghódítja Japánt. A gyenge írásbeli hagyomány az intuíció elsőbbségébe vetett hithez vezet az értelmes érveléssel szemben. [...]

8/16.

Az írógép feltalálásával a kézírás fontossága csökken. A növekvő papírgyártás jelentős keresletnövekedést jelent a piacon az írás és a műveltség iránt – publikációk nyomtatásra való előkészítése – hangsúly kerül a gyorsírára is mint a szövegek megőrzésére alkalmas eszközre, hasonlóan a ligatúrák használatához a másolásban. A korlátozott volumenű másolás és a nemzeti nyelv fejlődése Németországban a nyomtatás előtérbe kerülését eredményezi – Franciaország a kéziratok bősége és a másolók megerősített pozíciója következtében lemarad – Itáliában a jó papírellátás ösztönzi a nyomtatás terjedését. Angliában a szerzetesi kultúra késlelteti az oktatás fejlődését, miközben a nyomtatás a vernakuláris nyelvre helyezi a hangsúlyt – az így létrejövő szakadék részben megmagyarázza Wycliffe és VIII. Henrik problémáit – a kolostorok lerombolása. Shakespeare munkássága a nyomtatás korlátozása mellett és az udvar részéről is a vernakuláris nyelv művelésének támogatásával bontakozik ki. A Biblia kinyomtatása után a színházi élet hanyatlik – a nyomtatott szó hatalma. A katedrálisok és az építészeti kifejezés fontossága útját állja a Biblia és az egyetemi oktatás terjedésének – Angliában a székesegyházak nem fejlődnek egyetemekké – a római jogot nem tanítják – Londonban a szokásjog jut érvényre.

10/8.

A 16. században Franciaországban korlátozzák a nyomtatás terjedését, de a merkantilista politika jegyében ösztönzik a papír előállítását és értékesítését [...]. Hollandia és Németország a francia papír felhasználásával nagy hasznot húz a nyomtatás franciaországi korláto-

zásából – a papír könnyen szállítható. A tudás egyenlőtlen eloszlása – Hollandiában az intenzív könyvkiadói tevékenység kiegyensúlyozza a franciaországi korlátozásokat.

11/29.

Görögországban az egyszerűsített ábécé kiszélesíti az alapokat a képesség-felmérési eljárásokhoz, utat nyitva a tehetségek felismeréséhez és kibontakoztatásához.

11/32.

A nyomtatott szó óriási jelentősége a mobilitást befolyásoló tényezőként – különösen a vidéki területekről a városok irányában – a nyomtatott szövegek értése az előrelépés elismert eszközeként az írás hatalmába vetett hitet erősíti, és hangsúlyozza a tanulás életbe vágó fontosságát – az egyház ereje fontos szerepet játszik a viszonylag tanulatlan rétegeknek az írástudás megszerzésére való buzdításában. Az írástudás túlzott propagálása ugyanakkor a városi proletariátussal való kapcsolatok leromlásához vagy elvesztéséhez vezethet – lásd Marx. A társadalom művelt rétegei és a felső osztályok tagjai elsősorban vidéki területeken telepednek le.

14/8.

A technológia nyomása a tudományos felkészültségre – a Kodak cég nemcsak filmnyersanyagokat állít elő, hanem egyszerűsített nyomást gyakorol a könyvtárakra és más intézményekre, hogy használják a mikrofilmeket. A tudósok nehezen tudnak ellenállni az új technikai eszközök csábításainak.

14/12.

A fotográfia gyors fejlődése az I. világháború után (1918) kiszorítja a [grafikus] illusztrációkat, és irodalmibb kifejezőmód felé tereli a magazinokat – vélhetően jótékony hatást gyakorolva a világosabb fogalmazás vagy az újságíráshoz közelebb álló stílus követelményére. A valóság hí fényképek közlése ugyanakkor csorbítja az utazás örömeit.

16/32.

A gazdaságtörténész munkája nagyrészt a könyvelés tanulmányozása, követve a számvitel logikáját, ahogyan az a vállalatok történetében tükröződik. Athénban az állami pénzügyek könyvviteli feljegyzéseit kőbe vésve hozták nyilvánosságra!

17/40.

Az elektromosság és az idő problémája – a gyors kommunikáció konfliktusba kerül a Föld viszonylag lassú forgásával a Nap körül. Az időzónákat áthidalja a rádió, de az éjszakai órák eltolódásai fennmaradnak, a helyi hírek veszítenek fontosságukból.

19/24.

A statisztika jelentősége – a matematika behatolása a gazdaságba – a bérek emelkedését az árszint növekedésével összekötő mozgóbérskálák – a megélhetési költségekkel kapcsolatos politikai vitákban statisztikai adatok szolgálhatnak döntő érvként vagy bizonyítékként.

19/25.

A munkaügyi vitákban visszatérés a szóbeli hagyományhoz – megszabadulás az írásos dokumentumok merev elemeitől.

20/9.

Az ábécé eredendően nem a látáshoz, hanem a hangokhoz kapcsolódik – a vizuális kommunikáció a birodalmakra, míg az orális különösen a görög civilizációra jellemző – a nyomtatás a látványhoz, a rádió a hangokhoz való visszatérést jelenti.

21/5.

Az egyetem mint az új eszmék ellensége vagy eszmék teremtője és lerombolója – az egyetemeken tanított új eszmék elveszítik frissességüket és vitalitásukat. A Párizsi Egyetem korlátozó hatást fejt ki a gondolkodásra – Anglia megmenekül az ilyen korlátozó hatásoktól azért, hogy az egyetemeket elválasztják a fővárostól, és megosztják közöttük a képzési feladatokat.

22/13.

Papírgyártás Franciaországban feltehetően már 1320-tól. A sajtószabadság „különös módon hozzájárult az eseményekre való reagálás megkönnyítéséhez, majd később mintegy lehetetlenné tette a nagy forradalmak bekövetkeztét; megvan az a hatalmas előnye, hogy nem engedi, hogy ijesztő mértékben felgyűljenek az erők, és neki köszönhetően az eseményeket közvetlenül követi a reakció, néha meg sem várva, hogy az adott cselekmény kibontakozzék.” (I. 290)¹⁵

23/42.

A genealógia fontos szerepet játszik a szóbeli hagyományban – a család és a családi kapcsolatok jelentősége.

23/45.

Küzdelem az időért, vagyis az idő fölött gyakorolt ellenőrzés jogáért – lásd az északi egyház Rómával szemben folytatott harcát a húsvét dátumának meghatározásáért.¹⁶

23/46.

A szóbeli hagyományhoz kötődő kelta klán-rendszert Britanniában az írásbeliségre építő római prokonzuli rendszer váltja fel – ugyanígy a központi irányítású római egyház is összeütközésbe kerül a piktek¹⁷ társadalomszervezési modelljével. A dinasztiai problémája – a pikteknél a királyi hatalom nem öröklődik egyenesági leszármazás alapján, hanem a klánok főnökei választják a királyt – a régenség intézményéből adódó problémák kiküszöbölése – hatékony kormányzás a szóbeli hagyomány jegyében.¹⁸

¹⁵ Quetelet, L. A. J.: *Sur l'homme*. Paris, 1835. – [A szerk. jegyzete az eredeti kiadásban.] A szöveget Innis franciául idézi. [A fordító jegyzete]

¹⁶ Innis itt feltehetőleg a kelta egyház saját számítási módszerére utal, melynek elfogadtatásáért vita alakult ki köztük és az angolszász Kentben tevékenykedő római Ágoston-rendi misszionáriusok között. Végül a 664-es whitby-i zsinat Rómának kedvező döntése nyomán Canterbury érseke a római számítást írta elő egész Angliában. A különböző keresztény felekezetek az egységesítési törekvések dacára mindmáig eltérő időpontban ünneplik a húsvétot. [A fordító jegyzete]

¹⁷ A piktek, a mai skótok ősei törzsszövetségi szervezetben éltek Skócia területén a 3. és a 10. század között. [A fordító jegyzete]

¹⁸ Lásd: Scott, A. B.: *The Pictish Nation: its People and its Church*. Edinburgh–London, 1918.

24/45.

Széles körre kiterjedő kommunikációs rendszer – az írás és a nyomtatás lehetővé teszi az egyén számára az önmagába vetett hit kifejlődését, minél fogva az egyén erőteljes motor-ként működhet közre a társadalom előrevitelében, szemben a korlátozó rendszerekkel, például a piramisok világával, amelyben korlátok állnak az egyén önérvényesítése, az individualizmus előtt, és a társadalomba vetett hitre helyeződik a hangsúly.

26/14.

Az íróeszközök visszahatása az írásra – viasztábla – a görög ábécé és a toll szerepe a középkori írásban – unciális írás¹⁹ stb. A fémöntők hozzájárulása a nyomtatás fejlődéséhez különböző fémöntvözetekkel – pénzverdék – vésetek és puskatások [?] – maratott nyomdai klisék – a fémek [felhasználásának] hatása a tudásra – fémkorszak, gépipar. A nyomtatás bevezetése szorgos munkára serkenti az írókat és a festőket is – a szerzők kudarca visszavetheti a nyomdák fejlődését – a kezdeményezés vagy annak hiánya döntő lehet két médium vetélkedésében. A papír magas ára valószínűleg a gót betűs írásmódnak kedvez, mivel az – oldalanként több szóval és kevesebb oldallal egy-egy könyvben – érzékelhetően kevesebb helyet igényel a római írásmódnál.

26/18.

A brit felségjogok szimbólumainak hangsúlyos megjelenítése – a korona használata az országutakon – az amerikai életmód behatolásának jelzése – minél fontosabb szerephez jutnak a formák, annál biztosabban jelzik a tartalom kiüresedését – a szimbólumok intenzív alkalmazásának veszélyei – alapvető tényezők elhomályosítása.

26/22.

A könyvkereskedők érdeklődése a magazinok mint a könyvek reklámozására alkalmas eszközök iránt – a *Gentleman's Magazine* 1731-ben részben azért indult, hogy versenyre keljen a *Wilfords'* katalógussal, az 1732-ben könyvkereskedők által alapított *London Magazine* pedig a *Wilfords'* könyvismertetéseit közölte – jelentheti ez azt, hogy a magazinok a könyvkereskedők katalógusaiból fejlődtek ki? A reklám jelentősége a kommunikáció fejlődésében – nagyarányú technológiai fejlesztések vállalása akár veszteségek árán is, a változás önmagában hordott reklámértéke miatt, és az üzleti forgalom rohamos növekedése a a változást hirdető reklám révén [...] A korai kommunikációs eszközök és formák tartós tovább élése – lásd például a rómaiak kőbe vésett latin feliratainál használt nagybetűk fennmaradását.²⁰

26/24.

A szóbeli hagyomány világában a festők megkísérelhetnek egyszerre több jelenetet ábrázolni a vázákön, de az írásbeli hagyomány előírja az idővel való törődést is, és ennek jegyében a festők már rögzített térben és időben játszódó jeleneteket ábrázolnak. Az írrok domináns helyzete a festővel szemben az i. e. 5. században megfelel a dráma fejlődésének – rögzített helyszínek és meghatározott időben játszódó jelenetek. A dráma és a dialógus egyfajta kompromisszumkísérlet a szóbeli és az írásos hagyomány között. A szóbeli hagyomány az idő és a folyamatosság érzékeltetésében a memóriára és az ismétlés használatára

¹⁹ Gömbölyített, nagybetűs görög és latin írás. [A fordító jegyzete]

²⁰ Lásd: Carlson, C. I.: *The First Magazine: A History of the Gentleman's Magazine*. Providence, R. I., 1938.

épít. Az írásbeli hagyomány még nagyobb súlyt helyez az idő folyamatosságának kifejezésére. Később az Alexandriában készülő papirusztekercseken az idő múlásának érzékeltetésére már ciklusokban dolgozzák ki az illusztrációkat, a tér és az idő egyensúlyára törekedve. Az illusztrációk a szövegben biztosítják a folyamatosságot, és erősítik a szöveg kohézióját a papirusztekercsen. A pergamenre írt kódexeknél a hasábokra tördelt szöveg melletti margót meghagyják az illusztrációk és kommentárok számára. A miniatúrák kifejlődése és nagyobb helyigénye miatt az illusztrációkat később el is választják a szövegtől, a kézirat végén vagy másutt egy helyre gyűjtve azokat. A Biblia, a Septuaginta és a homéroszi eposzok nagy kézírásos kódexeinél az illusztrációk iránti igényben valószínűleg a papirusztekercsekhez való ragaszkodás jelenik meg, demonstrálva a Biblia értékmegőrző hatását a művészi kifejezőmód átmentésével a papiruszról a pergamenre. Az íreknél a könyvek ornamentikája kiszorítja a háromdimenziós tájkép-illusztrációkat, a kétdimenziós íráshoz igazítva a díszítéseket. Az írás averzióval viseltetik a perspektíva és a tér iránt. Az irodalom konfliktusba kerül más művészetekkel, gyengítve a szobrászat és más térbeli kifejezési formák hatását. A keleti birodalmak a fővárosok, az építészet és a tér elemeit hangsúlyozzák, szemben a sumérok, akik az írás révén az időre helyezik a hangsúlyt. A nyomtatás hasonló hatást gyakorol a térbeli művészetekre.²¹

26/34.

A delphoi orákulum egyfajta hírszerző ügynökségként funkcionálva információk közvetítésével avatkozik bele a városok vetélkedésébe – a türannoszok által Athénból kiűzött alkmeonidák²² képviselte szóbeli hagyomány biztosítja számukra a spártaiak támogatását, akik különösen rokonszenveznek a delphoi jósdával. Az athéni türannoszok Delphoi befolyásának ellensúlyozására szibilla-könyveket dolgoznak ki, és igyekeznek támogatni a város kulturális életét – e hatások az írás terjedésével valószínűleg még jobban érvényesülnek Athénban.²³

26/42.

A kalligráfusok ragaszkodnak a római íráshoz – eleinte a nyomdászok is ezt követik a klasszikusok kiadásánál a humanisták számára, de ez a piac Itáliában már 1472-ben kimerül, és a nyomdászok a gót betűs írás felé fordulnak – így nyomtatják a teológiai, orvosi és jogi könyveket –, majd 1525 körül vagy később, a 16. század folyamán ismét visszatérnek a rómaihoz, alkalmazkodva a könyvek típusában bekövetkező változásokhoz. A generációváltás az írók körében jelentős következményekkel jár – a szakmai tudás kihal az emberekkel – a szakmai készségek elavulása és leértékelődése egy egész új generáció fellépését teszi szükségessé, szemben a munkaeszközök folyamatos fejlődésével. A reneszánsz műveltség a klasszikus könyvek révén gyorsan terjed egész Európában – egységes kultúra és latin nyelvű írás-olvasás. A nyomtatás lerombolja a kultúra egységét. A reneszánsz irtózik a helyi nyelveken írt könyvektől és az illusztrációktól, de a humanisták megengedik a díszítést, például római vagy akár bizánci forrásokból származó motívumok – építészeti elemek, osz-

²¹ Lásd: Weitzmann, Kurt: *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*. Princeton, 1947.

²² Az alkmeonidák az ókori Athén egyik nagyhatalmú nemesi családjának tagjai voltak, akik egy mitológiai hőstől, Nesztór dédunokájától származtatták magukat. I. e. 510-ben az alkmeonidák vezette arisztokratikus csoport Spárta segítségével elűzte az utolsó athéni diktátort, Hippiaszt. [A fordító jegyzete]

²³ Lásd: Paulsen, P. F. S.: *Delphi*. Trans. G. C. Richards. London, 1921.

lopok, ívek, érmek – felhasználásával. Az illusztráció problémája a nyomtatásban – fametszetek. A nyomtatás terjedésével teljes forradalmi átalakulás a kultúrában – a kereskedelmi szemlélet megjelenése – a nyomdák és kiadók érdeklődése hamar áthelyeződik a nyomtatott kiadványok egyik típusáról a másikra, kiaknázva a legnyereségesebb piacokat, majd mások felé fordul. A nyomtatás szétrombolja a középkori kéziratok egységes művészi kivitelét is. A kereskedelmi szemlélet térhódításának mértéke kérdéses – a kiadvállalatok és a márkavédjegyek kialakulása még nem jelenti a gondolkodás jellegének megváltozását, ahogy Goldschmidt²⁴ állítja – Max Weber hasonló álláspontra helyezkedik – fel kell ismer- ni a középut jelentőségét Weber és Marx elgondolásai között, figyelembe véve a technikai háttér szerepét is. Weber elhanyagolja a technikai aspektusokat.

27/20.

A keményborítójú könyvek terjedése az angolul beszélő világban a könyvtárak hatását tükrözi, míg a puhafedelű francia könyvek a könyv olvasás tényleges gyakorlatára építenek, korlátozott könyvtári fejlődés mellett – olyan olvasók számára, akik kevésbé jutnak hozzá az újságokhoz, és ott, ahol a könyvek előállításához olcsóbb papír áll rendelkezésre. A könyvtárak hatása az angolul beszélő világban fékezi a zsebkönyvek és a puhafedelű könyvek kiadását. A francia vidéki hetilapoknak tiszteletben kell tartaniuk olvasóik politikai nézeteit és vallási elkötelezettségét – [...] – a politikai és vallási tekintetben elkötelezett újságok terjesztési lehetőségei korlátozottak – ezáltal csökken a reklám hatóköre is. A folytatásos regények, füzetes kiadványok kerülnek előtérbe, különösen a téli szezonban, amikor az előfizetések száma a legnagyobb, a napilapokban a helyi hírek prioritásával. A vevőkör kiszolgálására helyezett hangsúly az újságok szerkesztőségében fékezheti a szakszervezetek kialakulását, hasonlóan a nagyáruházakhoz.

27/43.

A nyomtatással kapcsolatos törvények jelentősége a brit gyarmatokon – Nagy-Britannia jogrendszerében a nyomtatás behatolása a szóbeli hagyományra épülő szokásjog területére sajátos gyakorlat kialakulásához vezet – fölös kapacitással rendelkező nyomdaüzemek jönnek létre – fejlődésnek indul a sajtó és a posta.

28/8.

A „fordítás” [vagy átvétel] valamely kultúra termékének egy másik kultúra sajátosságaihoz való adaptálását jelenti – ez történik az írással a papirusztól a pergamenhez vagy a papírral a Kínából Európába vezető úton, rávilágítva a kulturális tényezők fontosságára. Az írás vajon mennyiben teszi lehetővé bizonyos alapvető elemek megtartását egy civilizáció egész története során, például olyan, viszonylag egységes közvetítő közeg bevezetésével, melynek révén egy későbbi civilizáció megismerkedhet a korábbi civilizációkkal, és különböző jellegű információk átvihetők a legkorábbtól a legutolsóig is? – Kínában az írás csekély változásai mellett az ilyen kulturális elemek vajon többé-kevésbé érintetlenül adódhatnak át? Azokban a régiókban, ahol szükségképpen sor kerül bizonyos kulturális tényezők átvételére, módosulás megy végbe, ami hosszabb ideig megszabott keretek közé szorítja a kultúrák közötti kölcsönzést, vagy a nagyobb hatékonyság érdekében az adott célokhoz és körülményekhez adaptálja a kölcsönzött anyagokat.

²⁴ Levin Goldsmith a kereskedelmi jog egyik vezető szaktekintélye volt – Max Weber 1889-ben az ő témavezetésével készítette el jogi doktori disszertációját a berlini egyetemen. – [A ford.]

28/71.

A telegráf és a telefon gyengíti a levelezés pozícióját [...].

28/77.

A humor – a kimondott szóhoz való kötődése miatt is – az a közvetítő eszköz, melynek révén az USA-ban a legjobban felkelthető az érdeklődés valami iránt, és alkalmas lehet a szóbeli és az írásbeli hagyomány vagy a Nyugat és a Kelet közötti szakadék áthidalására.

28/78

A nyomtatás rendkívül fontos szerepet játszik az első bevándorlók és egész Észak-Amerika kulturális életében – különösen az Egyesült Államokban. A nyomdák eleinte igyekeznek csökkenteni a kiadványok terjedelmét – ez a növekvő gépesítéssel megszűnik, és ezt követi a piacok elárasztása. A túlkínálat mintegy maga alá gyúri a közönséget, ám egyúttal a fennálló korlátok érzékeléséhez és azok feszegetéséhez vezet – visszahátrálás a tudatalatti világhoz – Bryson²⁵ intuíciós elmélete, Freud és a tudatalatti. A regények új, eddig elzárt területek meghódítására törnek, túllépve a prudéria határain – D. H. Lawrence, a tudatalatti hangsúlyos szerepe Joyce-nál.

29/6.

A legrégebbi londoni könyvesbolt – a brit múzeumok kiaknázzák előnyös pozíciójukat a régi, ritka könyvek felvásárlásával. A mesterségbeli szaktudás már nem a családon belül adódik tovább, a szakmai készségek folyamatos fenntartását a tanonrendszer biztosítja – egyre fontosabbá válik a képzés. Vajon mennyire fontos a szóbeli hagyomány szerepe a tanonrendszerben, a szakmai képzés és a céhrendszer alapjaként, különösen a nyomdászati és könyvkereskedési ágazatokban? Funkcióját az instrukciók kinyomtatásával nagyrészt átveszi az írás.

²⁵ Innis itt vélhetően Lyman Brysonra (1888–1958) utal, aki tudományos, filozófiai és vallási témájú írásokat publikált. – [Jegyzet az eredetiből.]